

A támogatások felhasználása az egyházak között eltér. Intézményműködésre, fejlesztésre a legtöbbet – az elnyert támogatások 94 százalékát – a római katolikus egyház, infrastruktúra-ingatlan beruházásra – az elnyert támogatások 88 százalékát – a görög katolikus egyház fordította.

Az Apáczai Közalapítvány tételes támogatási rendszere sajnos nem hozzáférhető. Forrásként az Apáczai Közalapítvány hírleveleit használtam fel. Ez a forrás sajnos csak keretösszegeket ad közre, emiatt adataim esetenként nem pontosak. Vannak esetek, ahol a kapott támogatáson többen is osztoznak, de azt nem lehet tudni, hogy milyen arányban.

Mivel az államtól nem kapnak az egyházak támogatást, így adományokból, segélyekből, pályázatokból tartják fenn intézményeiket. A támogatási rendszerük elemzése viszont eléggé nehézkes, mivel ezeknek a támogatásoknak egy része nem hivatalos (nem adóznak utána) nem is igen vallják be őket. Az alapítványok támogatási nyilvántartása is hiányos, de a már meglévő kimutatások is feldolgozás, elemzés alatt állnak.

Molnár Eleonóra

A romániai cigánypolitika és oktatás

A roma népcsoport egyedi egész Európában, hiszen a legnagyobb olyan etnikum, amelynek érkezése óta *nincs történelmi, államhatárokkal jelzett hazája*, ennek megfelelően számos országban megtalálhatóak különböző csoportjai. Más nemzetekhez hasonlóan ez esetben is egy nagyon sokszínű csoportról van szó, amely *nyelvi, foglalkozási, területi és történelmi* szempontból tovább differenciálódik. E nép esetében a térség legtöbb országában összekapcsolódik a *etnicitás és a szegénység*, ezért gyakran elhangzik, hogy a *legveszélyeztetettebb csoportot* képezi a társadalom minden területén.

Romániában a politikai rendszerváltást követően és az Európai Unióhoz való csatlakozást megelőzően egyre nagyobb hangsúlyt kapott az országhatárainkon belül élő cigányok társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetének javítása, erre vonatkozóan készültek *kormányzati stratégiák*, amelyek a tanulmány alapját¹ is képezik. A pozitív változások kezdeményezésében központi szerepet játszott, mind romániai, mint közép-kelet európai szempontból a cigányok kisebbségként való elismerése 1993-ban – a romániai pogromok évében –, amikor az Európa Tanács kimondja, hogy *a romák európai kisebbséget alkotnak*. A lépés következménye volt, hogy minden nemzetállam elindíthatta a cigányokra vonatkozó *helyzetfeltárást* és ezzel együtt párhuzamosan kiépülhetett a *kisebbségvédelem gyakorlata* e népcsoport esetében. Romániai kontextusban más nemzeti kisebbségekre vonatkozó politikai döntésekkel szemben itt egy merőben más attitűdre van szükség, hiszen ez esetben nemcsak egy nyelvi-kulturális, hanem sokkalta inkább *szociális különbözőségről* van szó. Éppen ebből adódik a cigányság problémáinak gyökere, így a megoldásrendszer is erre kellene vonatkozzon, s emiatt nem elégedhetünk meg pusztán a nyelvi-kulturális hátrányok kezelésével.

A cigányok felzárkóztatására készített nemzeti stratégia, így az oktatáspolitikai intézkedéscsomag is hamar elakad, amikor mind a *források mennyiségében*, mind azok *elosztásában* azt hozzáigazítja a roma többségű közösségek, települések kritériumához. Ugyanis a nemzeti stratégia a népszámlálás forrásából táplálkozik. Ezen forrás és a romániai ci-

¹ *Raport privind progresele înregistrate în implementarea Strategiei Guvernului de Îmbunătățire a Situației Romilor*. România Ministerul Informațiilor Publice. București, 2003. & *Strategia dezvoltării învățământului preuniversitar – în perioada 2001–2004. Planificare prospectivă până în 2010*. România – Ministerul Educației și Cercetării, 2002. (Magyarul: A romák helyzetének javításáért kormányzati stratégia & Az oktatás fejlesztéséért stratégia).



gányok valós aránya között egy adatokkal kitöltetlen szakadék tátong, amely alapjaiban *kérdőjelezi meg a stratégia hatékonyságát*. Még akkor is így lehet ez, ha a problémák okainak megismerését nem nehezíti a pontos adatok hiánya, hiszen a finanszírozás mértéke és a térségek közötti elosztása ehhez próbál illeszkedni.

A népszámlálási adatok *torzítottsága* sok tényezőből² adódhat, ilyen például: az önbesorolás, mint inadekvát kategorizálási módszer; a romani nyelv ismeretének hiánya; a stigmának érzékelt hovatartozás elutasítása; a kommunista rezsim asszimilációs politikájának mára beérett hatása; összességében véve egy nem eléggé differenciált és az etnikai hovatartozás számos dimenzióját figyelmen kívül hagyó kategorizálási rendszer; a kérdezőbiztosok és a helyi összeírást bonyolítókat attitűdjei stb. Ezek a tényezők változó súllyal esnek latba változó társadalmi-gazdasági körülmények közepette és érzékelhetően befolyásolva a regionális helyzet által is.

Néhány becslés és adat a romániai cigányok össznépességben betöltött arányára vonatkozóan: a 2002-es népszámlálási adatok szerint 2,4%; a romániai Életminőségkutató Intézet szerint 4% körüli; a Világbank egyik munkatársa szerint 9,2%; néhány roma NGO szerint 10% fölé tehető.

A fenti számokból kiderül tehát, hogy a romániai cigányok lehetnek akár ötször annyian is, mint amivel az összeírás számol, így pedig akár ötször annyi ember gondjait kellene enyhíteni, mint amivel a politikum számol.

Szociálpolitika és romaspecifikus társadalompolitika

„Minden állampolgár egyenlő a törvény és a hatóságok előtt, kiváltság vagy diszkrimináció nélkül” – jelenti ki *Románia Alkotmánya*.³ Az *egyenlőségre* és az *esélyegyenlőségre* gyakran hivatkozik a nemzetközi, regionális és hazai törvénykezés, akkor, amikor kisebbségi (és állampolgári) jogok biztosításáról, illetve jogsérelmekről és a diszkriminált csoportokkal kapcsolatos intézkedésekről beszél. Eszerint bármilyen *faji és etnikai hovatartozás* alapján történő hátrányos megkülönböztetés sérti az egyetemes emberi jogokat, az emberi méltóságot, az erkölcsi elveket, megmérgezi az interetnikai kapcsolatokat, és megkérdőjelezi a politikai intézmények megfelelő működését.⁴

A romák *társadalmi befogadására* indított hivatalos romániai „kampány” alap gondolata és jelszava a minden romániai állampolgár egyenlőségére való hivatkozás. A probléma minden bizonnyal a további értelmezésből adódik, hiszen az egyenlőséghez többek között olyan fogalmak kapcsolódnak, mint a *anti-diszkrimináció* és az *esélyegyenlőség – leginkább jogi, de kevésbé közgazdasági értelemben*. Ebből az összefüggésből kiindulva, a *hazai romapolitika egy esélyegyenlőségi és diszkriminációellenes* intézkedésekre szorító viszonylag „olcsó” politika jellegét ölti. Ami esetleg megfelelő is lehet más kisebbségek esetében, ahol alapvetően csak nemzeti (pl. nyelvi, kulturális) különbségek vannak, és emiatt kerülhet az egyen hátrányba, viszont tarthatatlan a roma népcsoport esetében, ahol jelentős társadalmi-gazdasági különbségek léteznek, olyanok, amelyek *szociális problémaként* is kezelendők. Természetesen, a romapolitika szociális dimenziójának megfelelő kezelése az eddigieknél sokkal hatékonyabb és nagyobb mértékű *finanszírozást* is igényelne.

Az esélyegyenlőségénél maradván, a romániai kormányzati politika alapjaiban akár helyesnek is tekinthető, azonban a döntéshozók szintjén jobban tudatosítani kellene, hogy szociális

² Szolár Éva (2006) Romaszegénység. A romániai romapolitika – a szegényválogató rendszer. *Partiumi Egyetemi Szemle*.

³ 4. Paragrafus. http://www.indaco.ro/resurse_pr9.html

⁴ Zoon, I. (2001) *On the Margins*. Open Society Institute. 9. o.

problémákat pusztán diszkriminációellenes intézkedésekkel, megfelelő anyagi ráfordítások nélkül nem lehet megoldani. Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy jelenleg a romapolitika finanszírozása kimerülne a diszkriminatív esetek kezelésében. Azonban a probléma lényege éppen abban áll, hogy a romák szociális helyzetének javítására (is) irányuló szegénysegellenes politika sajnálatos módon nélkülözi a legfontosabbakat: a megfelelő tőkét és a jelentős hatósugarú, potenciálisan nagy hatékonyságú makro-kezdeményezéseket.

A valóban hatékony roma vonatkozású szociálpolitika megalapozása mindenekelőtt a gyerekek, és fiatalok *iskoláztatásával* kapcsolatos intézkedések minőségileg új rendszere kidolgozásának szükségességét veti fel. Az adott közösségbe és családba született gyerekekhez úgy kell viszonyulnunk, hogy elősegíthessük: a jövő felnöttjeként teljes mértékben be tudjon majd kapcsolódni, részt tudjon majd venni a társadalom főirányú tevékenységeiben. Ehhez viszont a legkorábbi éveiktől kezdve szükséges biztosítani mindazokat az anyagi, kulturális, oktatási erőforrásokat, amelyek révén a roma családba született gyerekek esélyei valóban nem-roma társaikkal egyenlővé válhatnak.

A hagyományos értelemben vett antidiszkriminációs intézmények munkája szükséges és fontos azokban az esetekben, amikor az oktatásban, egészségügyben, munkaerőpiacon és szociális ellátásban etnikai alapon hátrányosan megkülönböztetik az egyéneket. A cigányok széles csoportjai viszont el sem jutnak odáig, hogy a társadalmi intézmények előtt jogsérelem érje őket, mivel már megszületésük után „társadalmi halálra” vannak ítélve. A jogsérelem ugyanis feltételezné a nagy *rendszerekben való aktív részvételt*.

Górcső alá véve a romániai romapolitika irányelveinek összegző dokumentumát,⁵ meg tudhatjuk, hogy a kormányzat szociálpolitikai kontextusban értelmezve a következő cselekvési célokat tűzte ki maga elé: 1) az intézményes- és társadalmi *diszkrimináció* leküzdése, illetve mérséklése; 2) a roma *identitás* megőrzése; 3) egyenlő esély biztosítása *emberhez méltó életszínvonal* eléréséhez; 4) a roma etnikum mozgósítása és *részvételének* növelése a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai életben.

Mindez helyénvalónak tekinthető, hiszen átfogó elvek megvalósítását fogalmazza meg, de csak abban az esetben, ha az egyenlőséget úgy tervezik megvalósítani, hogy az oktatás-, foglalkoztatás és lakáspolitikai – az identitás megőrzéséhez szükséges feltételek biztosítása mellett – *stabil anyagi alapokra* épül. A jóléti politikákhoz hasonlóan itt is az a legfőbb gond, hogy az irányelvek mögül hiányzik a koncepció, vagy csak egy instabil és sietve kidolgozott elképzelés van. Márpedig egy koherens és működőképes cselekvési stratégia a makro-társadalmi problémák hosszú távú megoldásához nélkülözhetetlen lenne. S nem utolsósorban említhető még, hogy a cselekvési stratégiák kidolgozásához és fejlesztéséhez szükség lenne kiterjedt társadalomtudományos kutatásra, illetve hatásvizsgálatokra. Ha nem ismerjük az adott populáció jellemzőit, hogyan tervezünk?

Kérdés továbbá, hogy amennyiben a romapolitika egyben szegénység és kirekesztődés elleni politika is, akkor a fő cél nem az össztársadalmi jövedelmi különbségek mérséklése lenne-e? Aminek érdekében viszont nemcsak a jövedelemelosztás mennyiségét, hanem annak fentebb látható *szerkezetét* is meg kellene változtatni. S a mérséklés érdekében hosszútávon az *oktatáspolitikai*, rövidtávon a *munkaerőpiaci* gyakorlat megváltoztatása vajon nem kellene-e szükségszerűen prioritást élvezzen?

Romániában számos kormányzati program van, amelynek a szükségben lévők képezik a célcsoportját és ezek életkörülményeinek javítása a cél. Ha a szóban forgó jóléti progra-

5 Raport privind progresa înregistrată în implementarea Strategiei Guvernului de Îmbunătățire a Situației Romilor (Jelentés a romák helyzetének javítását célzó kormányzati stratégia gyakorlatba ültetésében elért előrelépésekről). România Ministerul Informatiilor Publice. Bucuresti, 2003.



mok *igazságosan és előítélet nélkül* lennének szervezve, akkor a roma etnikum is arányosan részesülne belőlük, a problémáihoz mérten. Azonban ez a követelmény éppen amiatt nem valósulhat meg, hogy a szociális támogató rendszer, az egészségügyi és lakásügyi rendszer szisztematikusan „kiszűri” a cigányokat programjainak hasznélvezői köréből. Ugyanis e programok igénybevételéhez olyan dokumentumok birtoklása vagy megszerzése lenne szükséges, amelyek igen gyakran nem állnak a romák rendelkezésére.

Néhány példát említek: sokan nem rendelkeznek például születési-, személyi- és házassági igazolvánnyal, amelyek nélkülözhetetlenek a jóléti programokban való részvételükhöz. Házassági igazolvánnyal jelentős számú roma azért nem rendelkezik, mert nem hivatalosan élnek együtt, így azonban a családtámogatások rendszerének bizonyos részeiből teljesen kiesnek. A „cigánytelepek” és „putrinegyedek” egy része hivatalosan nem tartozik a településhez, „nem létező” településrészt képez, nem rendelkezik utcanévvél és házszámokkal, ami egyben azt is jelenti, hogy nincs lakcím, amire kiállítható lenne hivatalos dokumentum. Ennek hiányában pedig, senki sem részesülhet támogatásban. Az ilyen jellegű problémák rendezése a *lakáspolitikai* feladata kellene, hogy legyen, amire ugyan van kezdeményezés, de több olyan romániai cigánytelep (pl. Várad-Velence, szentgyörgyi, szalontai, kolozsvári, bánffy-hunyadi stb. telepek) említhető, ahol közel sincs mindenkinek identitását, tulajdonjogi helyzetét igazoló dokumentuma. Ennek hiányában a hozzáférés nem biztosított számos szolgáltatáshoz és ellátáshoz, illetve a rendszer igazságtalannak tekinthető a mélyszegénységben élőkkel szemben.

Az elosztás igazságtalan jellegén kívül egy másik probléma a romák szociális ellátásában a rendszer hivatalos szereplői részéről tapasztalható *előítéletesség*. Néhány országos program kivitelezését és lebonyolítását a törvény a helyhatóságok kompetenciájának körébe utalja, ami bizonyos fokú központi állami irányításon túl szabad cselekvési és döntési lehetőséget ad az önkormányzatok kezébe. Így nagymértékben e testületek döntéseire van bízva az elosztás módja, amit, ha előítéletek vezetnek, – például a társadalmi igazságosság bizonyos, köztudatban élő értelmezéséhez kötődő⁶ „mindenki azt kapja, amit megérdemel” elv alapján – akkor az a romákat igen hátrányosan érintheti.

Az ellátáshoz való hozzáférés kudarcain kívül jelentős energetizáló probléma, hogy a cigányok esetében hiányzik az az önerő közösségi és egyéni szinten is, ami szükséges lenne a társadalmi, gazdasági és kulturális integrációhoz. A roma népcsoport ugyanúgy, mint bármely más társadalmi csoport abban lenne érdekelt, hogy ne különféle támogatások által szerezzék meg létalapját, hanem munkaerejéből, ennek azonban minimális feltétele a versenyképes tudás, amelyet jelen társadalmi berendezkedésben elsősorban az oktatási rendszeren keresztül lehet megszerezni. Ezen kiindulóponttal a romániai cigánypolitika is legfőbb prioritásként tekint az oktatásra, így fő céljai között szerepelnek a következők: a romák iskolai részvételének növelése, az oktatási esélyegyenlőség megvalósítása és minden gyermek számára a minőségi oktatás biztosítása.

A romániai cigányiskoláztatás problémái, megoldási eszközei

A romániai oktatási rendszer és cigányoktatáspolitikai legnagyobb kihívása a tömegek oktatási intézményrendszerbe történő integrációja. Itt két stratégiarendszerrel próbálják megközelíteni a jelenséget, ahol a kettő közötti különbség egyrészt a problémák gyökereiből adódik, másrészt hatékonyságukból és finanszírozásuk mértékéből. Ezek a következők:

A cigányok *kulturális és nyelvi* sajátosságaiból kiindulva, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és így a művelődés megvalósítása érdekében megpróbálja az oktatási rendszer kiépí-

⁶ A világ igazságosságába vetett hit szociálpszichológiai értelmére gondolok itt.

teni a *cigány kultúra és nyelv művelésének, illetve továbbörökítésének hálózatát, annak tárgyi-személyi feltételeit*. Mindezt Románia és a cigány etnikum teljességel nélkülözötte eddig nem utolsósorban azért, mert nincs hagyománya a multikulturalitás menedzselésének. Az egynemzetállam ideológiája, s a hozzá társuló egy nyelv és egy kultúra lehetetlenné tette annak korábban történő kiépítését. Ennek megoldásában az oktatási rendszer fő szereplőként van felfogva, ahol funkciója kifejezetten a *kultúrák közvetítésére* vonatkozik.

Van a fentínél azonban egy kevésbé közvetlen működési elve az oktatási rendszernek, ahol csak mint *eszköz* értelmezhető. A közgazdasági értelemben vett esélyegyenlőség és a romák társadalmi-gazdasági beilleszkedésének megvalósítása érdekében, ahol a hátrányos helyzetű tanulók iskoláztatása előtt álló akadályokat próbálják felszámolni. Kevés sikerrel, alulf finanszírozva, működésképtelen kritérium- és közrendszerrel. Az Oktatási Minisztérium fentebb már említett funkciójából kiindulva ennek megoldását kis mértékben találja kifejezetten saját feladatkörébe tartozónak, más minisztériumok pedig nem vetnek számot arról a lehetőségről, hogy az oktatási rendszer felhasználható a szociális-gazdasági hátrányok leépítésére, bizonyos a szociális gondoskodórendszerből átvehető eszközökkel vagy azok mintájára ilyen eszközök kidolgozásával (pl. családi jövedelemfüggő gyermektámogatás a rendszeres óralátogatás függvényében). Mindezzel talán a lemorzsolódás tömeges méretei csökkenthetőek lennének, azért is, mert az alacsony pedagógiai tudatossággal rendelkező szegény és iskolázatlan szülők anyagilag is érdekelté válhatnak a gyerekek iskolában tartására.

A fentieknek megfelelően a következőkben a romániai cigányok iskoláztatási helyzetét és az őket érintő oktatási stratégiát – folyamatosan tárgyalva –, annak gyenge és erős pontjaival mutatom be. Itt az alapkérdésem az, hogy jelen kormányzati program igazodik-e a cigányok oktatási igényeihez és specifikumaihoz? Így megvalósulhat-e a cigányok magas iskolai részvételének elérése és képes-e az iskola egy versenyképes végzettség megszerzéséhez, illetve annak küszöbéig segíteni az egyént?

A cigány népcsoport alacsony iskolázottsága történelmileg messzire nyúlik vissza, hiszen ennek megoldására már Mária Teréziának is voltak kezdeményezései. Az államszocializmus idején a beiskolázási számok javultak, az analfabetizmus csökkent, az iskolai részvétel magasabb volt, mivel az akkori politikai rendszer az iskolát tekintette a kisebbségek beolvasztását elősegítő legalkalmasabb eszköznek. Ennek az etnikai homogenizálásban gondolkodó (kisebbségi) politikának máig érezhető negatív hatása van: a cigány nyelv és kultúra elfeledtetése. A romákkal kapcsolatos kisebbségpolitika egyébként évszázadokon keresztül intoleránsnak mondható és alapcélja mindig is az asszimilálás volt.

Jelenleg is számos gond van e népcsoport iskoláztatásával, de az egyik legnagyobb probléma az, hogy még azelőtt *kimarad* a roma gyerekek többsége, mielőtt bármilyen szakképzettséget megszerezhetne. A kép természetesen változó települészerkezettől függően, a városi romák javára, mivel városban valamivel nagyobb mértékben szereznek szakképesítést a fiatalok. Viszont ezzel együtt az urbánus lakókörnyezet kedvezőbb kulturális infrastruktúrája sem hoz létre számottevő változást. Azokban az oktatási intézményekben pedig, ahol a cigánygyerekek tanulnak, az *oktatás minőségének változói* (pl. tárgyi- és személyi feltételek) is kedvezőtlenebbek. Ugyanakkor az egyenlőtlenségek növekedésével egyre növekszik az *iskolai szegregációs formák* megjelenési aránya is a roma gyerekek oktatásában. Ilyen például az *iskolák közötti és iskolákon belüli elkülönítés*, illetve a *speciális iskolákba és felzárkóztató osztályokba* való besorolásuk, amely településtípustól függően különböző formákat ölthet. Ezekben az iskolákban az oktatás minősége arányosan csökken a roma gyerekek fokozódó jelenlétével, ami legjobban a középfokra való továbbjutásuk alacsony arányában tükröződik.



Az iskolai sikertelenségnek számos oka van, de közös gyökerük két fő változóegyüttesben kereshető. Az egyik okváltozó „köteg” a *kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetben* jelölhető meg, ide tartozik például a szegénység, a származási csoport alacsony iskolázottsága, a hátrányos települési helyzet. Ez az, amivel kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy független az etnikai hovatartozástól, hiszen a társadalmi szerkezetben alacsony helyet elfoglaló csoportok gyermekei szintén kevésbé sikeresek az iskolában és a származási csoport társadalmi-gazdasági helyzetét „sikeresen” reprodukálják a következő generációk is. A másik változó „köteg” közös alapja az *etnikai hovatartozásban és a kulturális sajátosságokban keresendő*.⁷

A korai lemorzsolódás egyik társadalmi összefüggéséből eredő fő oka a cigánygyerekek *alacsony részvétele az iskola előtti óvodai nevelésben*. Az óvodai nevelésből való kimaradásuknak és e nevelési forma alacsony hatékonyságának több oka van: a hátrányos települési helyzet, a preskoláris oktatási intézmények és férőhelyek alacsony száma, a (sok esetben formális) „látogatásra kötelezés” ellenére a helyi kontroll elégtelensége, a szülők pedagógiai tudatosságának hiánya vagy alacsony szintje, a helyi oktatásirányítók és az intézményben foglalkoztatottak roma gyerekekkel szembeni diszkriminációja, a tevékenység rendszertelen látogatása stb.

A gyerek *iskolai sikeressége és az óvodai szocializációban* való részvétele között pozitív kapcsolat van.⁸ Egyértelmű, hogy az óvodai oktatásba való bekapcsolódás lényegében meghatározza a roma- és szegény gyermekek iskolai „életbenmaradásának” esélyeit. Sarkalatos ponttá kellene tehát válnia a romák iskoláztatásában, s az erre vonatkozó stratégia cél- és eszközrendszerében. Nem így történik azonban Romániában, annak ellenére, hogy közismert az óvoda iskolai bennmaradást, a továbbjutást elősegítő potenciálja, s így a szakképzettség megszerzésével a munkaerőpiaci helyzet javításában tapasztalt hosszútávú jótékony hatása. Bár a kormányzati programnak van idevonatkozó két alapcélja: egyrészt, az óvodai oktatásban való részvétel elősegítését célozza, különös tekintettel a felkészítő csoportokra, másrészt az óvodai oktatás redimenzionálásáról beszél országshoz. Mindez, ha a konkrét helyi oktatási programok szintjén tettenérhető lenne, akkor valószínűsíthető annak pozitív hatása az iskolai beilleszkedésre, az iskola által használt nyelv- és nyelvezet ismeretlenségének enyhítésére, illetve annak a mindenhol megjelenő oktatási alapelvnek a megvalósítására, hogy minden gyermeknek biztosítsunk lehetőséget és hozzáférést a preskoláris intézményes neveléshez. A támogatott projektekben nagyon gyengén operacionalizált ez a cél és érezhetően nem sikerült enyhíteni – például a hátrányos helyzetű térségekben és közösségekben óvodaépítéssel és működtetéssel, valamint új férőhelyek támogatásával – ezt a problémát.

Már közhelyszámba megy, hogy a romák az 1989-et követő politikai rendszerváltás és a gazdasági szerkezetváltás egyik legnagyobb vesztesei. Az szocializmus idején a romafoglalkoztatás erősen szektorfüggő volt, főképp ott foglalkoztatták őket, ahol nem volt igény különösebb képesítésre. A romákkal szembeni diszkrimináció mellett, alacsony képzettségük is közrejátszott abban, hogy a gazdasági szerkezetátalakítás során az iparban és a mezőgazdaságban dolgozó romák voltak azok, akiket legelőször elbocsátottak. Munkanélkülivé válásuk súlyosabban érintette őket, mint a nem roma közösség tagjait, hiszen nagyon *kevesen rendelkeztek szakképzettséggel és a tradicionális roma foglalkozásokra* is egyre kisebb volt a gazdasági-kereskedelmi igény. Mindez azt jelentette és jelenti ma is, hogy *nincs a munkaerőpiacon versenyképes képzettségük, ismereteik, készségeik,*

⁷ Bernáth, G. & Forray, R. K. & Ligeti, Gy. & Wizner, B. (2002) *Esélyek és korlátok*. Pécsi Tudományegyetem romológia Tanszékének gondozásában. 14. o.

⁸ Szolár Éva (2005) *Az oktatási marginalitás szerepe a társadalmi-gazdasági kirekesztődés folyamatában a partiumi régióban*. Sopron, 27. OTDK, Közgazdaságtudományi Szekció.

egyáltalán egy „piacra dobható” *kulturális tőkéjük*, amivel „vásárolhatnának” maguknak *anyagi, társadalmi tőkét és így felfelé irányuló mobilitási csatornákat, illetve eszközöket*.

A folyamat elemzésében résztvevő szakemberek előtt nyilvánvaló tény az is, hogy ha egy *versenyközpontú* társadalomban valakinek nincs eladható szaktudása, vagy szakképzettsége, az leszakad a fejlődés folyamatáról. Napjainkban egy *folyamatos társadalmi átrétegződésről* beszélhetünk, amelynek során a romániai társadalom is fokozatosan átalakul egy *tudás-, információ- és szolgáltatásalapú társadalommá*. Az egyenlőtlenségek rendszerében a legalsó szociális pozíció és státus azoknak „jár”, akiknek nincs képzettségük, tehát, akik nem, vagy csak nagyon alacsony mértékben vesznek részt az *oktatásban*, a legnagyobb kultúra- és tudásközvetítő társadalmi intézményben.

A romák *oktatási helyzetének javítására* készített és a román kormány által elfogadott intézkedéscsomagnak bár épp a felzárkóztatás a célja, mégis kevés előrelépés történik a cigányok oktatási rendszeren keresztüli társadalmi inklúziójára. A kezdeményezésre azért volt szükség, mert az oktatással kapcsolatos eddigi általános intézkedések nem voltak elégségesek a roma gyerekek iskolai intézményrendszerbe történő integrációjára, ezért szükség volt egy olyan *speciális stratégia kidolgozására és szerkezeti beavatkozásra*, amelyben részt vállal a román állam mellett a felelős intézmény, a civil társadalom és a cigány közösség is.

Románia Alkotmánya *egyenlő esélyeket* biztosít minden állampolgárnak. A Tanügyi Törvény ennek megfelelően igyekszik *hozzáférhetővé tenni az oktatást minden gyerek számára* antidiszkriminációs elvekkel. Ezen kívül aláírtak és ratifikáltak olyan európai és nemzetközi dokumentumokat, amelyben vállalták a *kisebbségi jogok* tiszteletben tartását, illetve hogy megelőzik és szankcionálják a diszkriminációt, amely lépések alapvetőek a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezésében.

A romániai törvénykezési rendszer *alapjogként kezeli az oktatáshoz való jogot* függetlenül az etnikai hovatartozástól, s az oktatáspolitikai döntések irányelveinek kidolgozásában nagy mértékű érdeklődést tanúsítanak az alacsony iskolai részvétel, a kimaradás és az iskolázatlanság csökkentésének elérése iránt, valamint annak megelőzésére. Az oktatási stratégiák nemcsak a fent említett negatív jelenségek okát veszik számba, hanem ezek következményét is, mint például a társadalmi beilleszkedésben való szerepe az alapképzésre épülő szakképzésnek és munkavállalásnak. A jelenségkör enyhítésére *pozitív diszkriminációs eszközöket* alkalmaznak a romák oktatáshoz való hozzáférése és nemzeti identitásuk megőrzése érdekében. Az alapcél, amelytől a magasabb iskolai részvételt remélik az *oktatás minőségének javítása*.

A romániai nemzeti (cigány) oktatási stratégia kidolgozása a Világbank, az UNESCO, az UNICEF és az OECD javaslatai alapján történt, finanszírozása az Oktatási Minisztériumon keresztül történik, ahol főfinanszírozó az Európai Unió és résztámogató a román állam. Az anyagi források szűkössége miatt a stratégia bár az egész országra vonatkozik, de annak csak bizonyos területeire jutott el és került alkalmazásra.

Az eddig előirányzott oktatási politikák rövid- és középtávú hatásokban gondolkodnak – 2010-ig érvényesek –, ahol a következő *prioritásokat*⁹ jelölik meg: az oktatási egyenlőség biztosítása; az alapszintű oktatáshoz való hozzáférés biztosítása minden állampolgár számára; az alapkészségek elsajátításának biztosítása; a tanítás-tanulás és az oktatási szolgáltatások minőségének fejlesztése; egy oktatási alapstratégia kidolgozása a fejlesztés-

⁹ *Accesul la educație al grupurilor dezavantajate cu focalizare pe romi*. Buletin informativ nr.1. Ministerul Educației și Cercetării, 2004. (Magyarul: A hátrányos helyzetű csoportok és romák hozzáférése az oktatáshoz).



tési igények alapján a hosszútávú hatás elérése és a társadalmi-gazdasági kohézió létrehozása érdekében; a formális, nemformális és informális oktatás közötti komplementaritás kidolgozása.

A fent említett oktatáspolitikai prioritások alapján dolgozták ki ennek két *alapidokumentumát*: „*A romák helyzetének javításáért kormányzati stratégia*”¹⁰ valamint „*Az oktatás fejlesztéséért stratégia*”.¹¹

A roma iskoláztatás számára nem készült *külön fejlesztési terv*, hanem az ágazati logikában gondolkodó, minden területre kiterjedő stratégia részét képezi, ezt egészíti ki az egész oktatási rendszer fejlesztésére szánt terv, amely implicit módon, az iskolai részvétel társadalmi- és kulturális dimenzióin keresztül érinti a cigány etnikumot is. *A cigányok oktatási felzárkóztatás terve elsősorban az iskolát kulturális intézményként kezelve az iskolai részvétel és az azzal kapcsolatos nehézségek (pl. lemorzsolódás, rendszertelenség, iskolázatlanság) megoldását kulturális eszközök alkalmazásában látja, miközben az említett negatív jelenségek társadalmi-gazdasági okainak kevés figyelemet és forrást szentel.* Történik ez annak ellenére, hogy mindenki számára nyilvánvaló: a munkaerőpiacon csak szakképzetségből lehet biztos megélhetést biztosítani, romani nyelvből és kultúrából nem. Természetesen még mindig olcsóbb megoldás könyvnyomtatással és pedagógustovábbképzéssel kezelni a nyílt kulturális egyenlőtlenségeket, mint mondjuk az iskolai részvételt óvodák építésével és működtetésével stimulálni. Úgy gondolom, hogy a finanszírozás hatékonyságának növelése érdekében hasznos lenne azt szerkezetileg átalakítani és más prioritásokat is megfogalmazni a nyelv és kultúra kultiválásán kívül, s nem utolsó sorban, számolni a gazdaság igényeivel. Azonban ennek ellenére nagy előrelépésként és pozitívumként könyvelhetjük el, hogy Romániában nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy megoldják a kisebbségi nyelven történő iskoláztatást, hiszen nemcsak didaktikai eszközöket biztosítanak hozzá, hanem megpróbálnak rekrutálni roma és nem roma pedagógusokat annak érdekében, hogy azok a romani nyelv elsajátításával közreműködő részesei legyenek a kultúra feltámasztásának és továbbörökítésének. Kérdés a jövőre nézve, hogy hogyan tudják majd megakadályozni, hogy az anyanyelvi oktatás ne az iskolai szegregáció eszköze legyen, úgy, hogy tagozatos osztályokban oktatják a kisebbségi nyelvet és művelődést, s ezzel együtt kultiválják a szegénykultúrát is?

Ugyancsak pozitívumként értékelhetjük azt a tényt, hogy a *befogadó, multi- és interkulturális oktatás technikái* fokozatosan kerülnek kidolgozásra és a pilóta projektek keretében alkalmazott módszereket igyekeznek a roma többségű iskolákban bevezetni, bár még elenyésző mértékben van ez jelen, de teljes biztonsággal arra következtethetünk, hogy egy évtizeden belül az oktatás minőségének ilyen jellegű javítása megtörténik országszerte.

A romániai cigányiskoláztatás individuálisabb gondjaival kapcsolatban jelentősebb problémának tekinthető, hogy nincs olyan *módszertani képzés*, amely felkészítené a pedagógusokat arra, hogy a hátrányos helyzetű és roma gyerekek oktatási-nevelési folyamatát hatékonyan végezhessék. A metodikai nehézségeken túl továbbra is érvényes, hogy a középosztály nyelvezetét használó pedagógus nehezen érthető a kulturális tőkével gyengén ellátott származási csoportból jövő gyerekeknek. Ami mellett további nehézségként jelenik meg, hogy a kisebbségi létből és a kisebbségi nyelvet használó csoportokból származóan a gyermek tulajdonképpen idegen nyelven kezdi el az iskoláztatást vagy anyanyelvi szinten oktatják számára a román nyelvet. Mindez valószínűsíti az alacsonyabb iskolai sikert.

10 *Raport privind progresese înregistrate în implementarea Strategiei Guvernului de Îmbunătățire a Situației Romilor* România Ministerul Informatiilor Publice. București, 2003.

11 *Strategia dezvoltării învățământului preuniversitar – în perioada 2001-2004. Planificare prospectivă până în 2010.* România – Ministerul Educației și Cercetării, 2002.

Az iskolai kudarcok miatt bekövetkező *kimaradás* esetén pedig nincs olyan konzekvens intézkedésrendszer, amelynek segítségével még időben beazonosítható és visszaintegrálható a tanulmányait befejezni kívánó egyén az iskolába – annak ellenére, hogy a román Oktatási Minisztérium jóváhagyott kompenzálásra vonatkozó oktatási programokat. Ugyanakkor az alternatív oktatási formák roma közösségekben való menedzselése alacsony hatékonyságú, hiszen nincs egy tájékoztató rendszer kidolgozva, nincs felnőttképzési szakember gárda, az ilyen jellegű oktatási kínálat városokban koncentrálódik, illetve mind a fiatalok szülei, mind maguk a fiatalok esetében továbbra is érvényes az alacsony pedagógiai tudatosság, s így a programokkal szembeni motiválatlanság és érdeklődés hiánya.

Romániában, főképpen a városokban a *cigányiskoláztatás azonos a szegregált oktatással*. Felszámolásukra van ugyan akarat, de a *deszegregációs törekvések* sem túl hatékonyak. A román oktatási rendszer jogi eszközökkel próbálja ezt megakadályozni azáltal, hogy a *48/2002-es törvény* keretében tiltja a nagy arányban és kizárólag csak cigány tanulókat oktató osztályok és egyéb iskolai egységek *létrehozását, illetve működtetését*. Nem kerül említésre a többlet-oktatást- és szolgáltatást feltételező¹² iskolai kezdeményezés, mint esetlegesen szegregációt létrehozó hatás. Annak ellenére, hogy bizonyos esetekben épp az ilyen megoldások bevezetése jelenti a cigány tanulók elkülönítését, *megalapozott pedagógiai alap és valódi többletszolgáltatás nélkül*. A törvény egyáltalán nem veszi számba a szegregáció kevésbé nyílt és tudatos kialakulási formáit, csak utalást tesz a „más lehetőségek” kifejezéssel ezekre, ami azonban szabadon értelmezhető, azáltal, hogy nem konkretizálódik.

Ezen kívül fontos megemlíteni, hogy a szegregációt tiltó törvény nem tesz említést arról sem, hogy legtöbbször (pl. városi iskolákban) az elkülönülés/elkülönítés nem mesterségesen kezdeményezett eljárás, hanem *társadalmi-gazdasági folyamatok következménye*. A településszerkezetben kedvező helyzetű települések széleskörűbb oktatási kínálata, a szabad iskolaválasztás lehetősége, a lakóhelyi elkülönülés és az ezáltal létrejött társadalmi-gazdasági-oktatási szelekció összefüggésrendszere hozza létre az iskolák közötti szegregációt, illetve bizonyos esetekben az iskolairányítók kényszermegoldásként hozzák létre az iskolán belüli elkülönülést a tanulói elvándorlás megakadályozásaként. A témával kapcsolatos előkutatásaim alapján kijelenthető, hogy lényegében véve a városi iskolákban a cigány oktatás és a szegregált oktatás között egyenlőségelet lehet húzni, mivel azonosak egymással. E kettőt különválasztani, inkább vidéken lehet.

A szegregáció elleni törvény ugyanakkor felveti a *felelősségvállalás* kérdését: ki vonható felelősségre érte? Mihai Surdu¹³ kutatási beszámolóját, javaslatait és az ez alapján hozott oktatáspolitikai döntéseket értelmezve egyértelművé válik, hogy a szegregációt egyszerűen *csak nyílt, tudatos és jogsértő diszkriminációs eljárásnak* tekinti, amivel az oktatási rendszer alsó pozícióit elfoglaló pedagógusokra, iskolairányítókra- és fenntartókra helyezi a felelősségvállalás terhet. Ezzel egyidőben leveszi a terhet a „nagypolitika” válláról és figyelmen kívül hagyja például azt a tényezőt, hogy a *cigánylakáspolitiká* megváltoztatásával együtt jár az iskolai szegregáció enyhülése is vagy hogy a *szabad iskolaválasztás*¹⁴ lehetőségének biztosítása, milyen hatással van az elkülönülésre.

A *középfokra való bejutást* elősegítő rendelkezés külön figyelmet érdemel. Romániában a közép- és felsőfokú intézmények egy része szubvencionált helyeket biztosít a cigány ta-

12 Például a felzárkóztató és speciális osztályok, tagozatos iskolák.

13 Mihai Surdu (2003) *Desegregarea scolarilor roma*. www.policy.hu/surdu (Mihai Surdu: *A romaiskolák szegregációjának felszámolása*).

14 A szabad iskolaválasztást 137/2000-es romániai kormányrendelet teszi lehetővé.



nulók számára: 3000 középiskolai és 420 egyetemi férőhelyet. E tekintetben a közép-kelet-európai országok között Románia jelentős előrelépést tett. Egyrészt azért, mert ahhoz, hogy ez az intézkedéscsomag egyáltalán alkalmazható legyen, a roma gyerekeknek először el is kell jutniuk az általános iskola befejezéséig. Másrészt a középiskolába való bejutáshoz az úgynevezett képességvizsgán kell megfelelő teljesítményt nyújtani, illetve továbbjutni. Harmadrészt, ha az előző két akadályon sikeresen továbbjutott is a roma gyerek, még mindig ott van a bentmaradás kérdése, amit a települési és gazdasági (pl. ingázás vagy bentlakás anyagi és időbeni többletáfordításai) tényezők tovább nehezíthetnek, legtöbbször kihullást eredményezve. A középfokú oktatást illetően valószínűleg hatékonyabb lenne, ha ösztöndíj- és tehetséggondozó programok által támogatnák a bentmaradást. A bejutást azzal könnyíthetnék meg, hogy képességvizsga nélküli helyeket bocsátanának a roma fiatalok rendelkezésére, s az esetleges tudáskülönbségeket a „nulladik éves” tevékenységgel próbálnák behozni. Ezentúl a fent ismertetett férőhelyek számával kapcsolatban megemlíteném, hogy elenyészőnek tekinthetjük akkor, ha számot vetünk arról, hogy ez az egész országra leosztott arány és, hogy a romák népességen belüli aránya 2–2,5 millió is lehet. Ennek a számaránynak megfelelően alig beszélhetünk roma közép- és felsőfokról, s az összalakosságban betöltött számarányukhoz viszonyítottan egy ütőképes roma értelmiség működéséről, bár kezdeti lépésként ennek tulajdonképpeni jelenléte pozitívnak tekinthető.

A romániai cigány népcsoport *munkaerőpiaci nehézségeinek* kiküszöbölésére megfelelő képzettségi szintjük hiányában kevés eszköze marad a romapolitikának. S ami a stabil jövedelemszerzés biztosítását illeti, ezen a területen is leginkább a felnőttképzés eszközeivel operálnak. Ezen túl pedig munkaerőpiaci pozitív diszkriminációt alkalmazva a vállalkozók támogatását vállalja az állam (pl. adókedvezmény révén), amennyiben roma munkaerőt alkalmaznak.

A foglalkoztathatóság azonban felveti a szakképzettség kérdését – kivétel talán részben az informális/illegális gazdaság, illetve a mezőgazdaság bizonyos részei –, s az ennek hiányában tapasztalható nehézségeket, amihez súlyosbító tényezőként hozzáadódnak a munkáltatók részéről tapasztalható romákkal szembeni diszkrimináció következményei is.

A munkaügyi hivatalok a probléma megoldhatóságát a szakmához juttatásban látják, s így rendszeresen szerveznek felnőttképzéseket. A részvétel térítésmentessége megkönnyíti a hozzáférést, szemben a kedvezőtlen települési helyzettel, ami magában rejti, hogy a program használvezőinek köre kifejezetten *városi* lakos lesz. Mi több, városban ajánlanak fel a falusi romákat *mezőgazdasági szakmákra felkészítő tanfolyamokat*, feltételezvéen, hogy maguk állják majd az utazás és szállás költségeit, annak ellenére, hogy a romákat nagymértékben foglalkoztató vidéki informális/illegális gazdaság nem igényli a szakképesítés igazolását. Levonhatjuk tehát a következtetést nemcsak a közoktatásra, hanem a középfokra vonatkozólag is, hogy rendkívül alacsony hasznot produkál nemcsak a széles társadalomnak, hanem a cigány közösségeknek is. Csődállapotot jelölnek a bejutási, bentmaradási és továbbjutási számarányok.

Összességében véve azonban nagy előrelépésnek tekinthető, hogy a cigányok európai kisebbségként való elismerése azzal járt, hogy minden közép-kelet-európai államban születtek a cigány népcsoport helyzetének javítására *nemzeti stratégiák*. Ez a tény eleve utat nyit ezen politikák finomítására, és az etnikum specifikumaihoz való hozzáigazítására. Így a cigányok valódi társadalmi-gazdasági és kulturális felzárkózására, ahol az oktatás elsőrendű eszköz lehet a kormányzat kezében.

Szolár Éva